

**KALKINMA SÜRECİNDE VE MEDENİYET İNŞASINDA/İTTİFAKINDA DİYARBAKIR
ÜZERİNDEN YENİ BİR YOL ARAYIŞI¹**

*SEEKING A NEW WAY FOR THE DEVELOPMENT PROCESS AND
CONSTRUCTION/ALLIANCE OF CIVILIZATION OVER DİYARBAKIR*

Yrd. Doç. Dr. Âdem PALABIYIK

Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-mail:
a.palabiyik@alparslan.edu.tr Muş/Türkiye.

ÖZ

Sosyal kalkınmanın sürdürülebilir hale gelmesi için öncelikli şart kalkınmanın gerçekleşeceği alanlarda sağlanan huzur ve sağduyulu mekânların varlığıdır. Bu bağlamda şehirler ve mekânlar geçmişten beri etkin bir medeniyet inşa/ittifak sürecinin devam etmesi için de oldukça önemlidir. Diyarbakır'ın huzur, sağduyu ve medeniyet inşası/ittifakı açısından ontolojik olarak içinde yer aldığı bu tarihi misyon, günümüzde daha anlamlı hale gelmiştir. Özellikle bölgenin en önemli sosyo-politik merkezlerinden biri haline gelen ve birçok tartışmanın ortasında yer alan Diyarbakır'ın, bölgede sosyal ve ekonomik kalkınma açısından üzerinde durulması gereken bir kent olması dikkatlerden kaçmamıştır. Hendek sürecinde yaşananlar, mekân açısından Nevruz pratiklerine sahip olması ya da Kürt sorunu ile alakalı gelişmelerin Diyarbakır üzerinden aktarılma çabası da sıradan tercihler değildir. Bu perspektiften bakılınca Diyarbakır'ın 15 Temmuz sürecinden sonra hem sosyo-politik ve sosyo-ekonomik hem de medeniyet ittifakı açısından yeniden analiz edilmesi kaçınılmazdır.

İşte bu çalışmada bizim amacımız, sosyal kalkınma bağlamında öncelikle Diyarbakır'ın ve Diyarbakırlılığın sosyo-politik ve sosyo-psikolojik sürecine dair ipuçları sunmak, Diyarbakır üzerinden bir medeniyet inşası söylemini tanımlamak, Kürt sorunu ve PKK'nın ayrı çizgilerde ilerlediğini ortaya koymak, Diyarbakır'dan başlayacak bir medeniyet inşası süreci ile birlikte gelebilecek yatırımların toplumsal alana nasıl katkılar sağlayabileceğini tartışmak ve Yeni Türkiye söylemini medeniyet ittifakı/inşası pratiğinde Diyarbakır üzerinden irdelemek olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Kalkınma, Diyarbakır, Kürt Sorunu, Medeniyet İttifakı/İnşası, Yeni Türkiye.

ABSTRACT

For the social development becoming sustainable, the primary requirement is the peace provided and the existence of the discreet spaces. Within this context, the cities and the spaces have been in great importance since the past, for continuing an effective construction/alliance process. This historical mission, which includes Diyarbakır in ontological terms for the construction/alliance of peace, discretion and civilization, have become more meaningful today. Diyarbakır's, which has especially become the most important socio-political centre of the region and is in the middle of a lot of discussions, being a city that should be urged upon in terms of social and economical development, haven't been overlooked. The events in the process of Hendek, having the implementations of Newruz regarding the environment, or the effort of relaying the developments regarding the Kurdish question over Diyarbakır, are not routine preferences. Considering from this point of view, analyzing Diyarbakır again from the perspectives of socio-politic, socio-economic and also alliance of civilizations, after the period of 15th July, is inevitable.

So, in this study, our purpose will be; primarily providing the clues about the socio-political and socio-psychological processes of Diyarbakır and being from Diyarbakır; defining the discourse on building a civilization over Diyarbakır; demonstrating that the Kurdish problem and PKK are on separate directions; discussing how the investments, that can be coming together with a process of building a civilization starting from Diyarbakır, may contribute to the social sphere; and analyzing the New Turkey discourse over Diyarbakır in practical terms of alliance/construction of the civilization.

Keywords: Social Development, Diyarbakır, Kurdish Question, Alliance of Civilization/Construction, New Turkey.

¹ Bu makale, 2-5 Kasım 2016 tarihleri arasında Dicle Üniversitesi'nde gerçekleştirilen Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu'nda sunulan ve basılı bildirinin yeniden gözden geçirilmiş, güncellenmiş ve genişletilmiş halidir. Bu metnin yazıldığı tarihlerde Diyarbakır'ın Sur ilçesi hendeklerden arındırılmaya başlanmıştı ve hala Diyarbakır'ın çeşitli yerlerinde patlamalar yaşanmaktaydı. İşte bu metin, böyle bir atmosferin yoğunluğunda Diyarbakır'da dile getirildi.

1. GİRİŞ

Medeniyetlerin ve kentlerin tarihi neredeyse birbirlerinden bağımsızdırlar. Tarihe baktığımızda hemen her medeniyetin kendisine ait yerleşik bir hayatının da olduğunu görebiliriz. Avcı-toplayıcı toplumdaki yerleşik topluma geçiş sürecinde yaşanan medenileşme yada uygarlaşma, toplumların önemli bir sosyal boyut atlamasına ve gelişmesine de sebep olmuştur. Yerleşik düzene geçen toplumların geliştirdiği iş bölümü ve uzmanlaşma gibi pratikler, onları kendi çağlarında yaşayan diğer toplumlardan farklılaştırmış ve döneminin en güçlü yapıları haline getirmiştir. Yerleşik hayata geçmenin verdiği konforizm, topluluklara belirli alanlarda boş zamanlar kazandırmış ve bu boş zamanlar toplumsal açıdan iyi değerlendirilmiştir. çeşitli iş alanlarının gelişmesi ve özellikle askeri alandaki ilerlemeler, yerleşik toplumları neredeyse rakipsiz hale getirmiştir. Lakin önemli husus, hemen her yerleşik toplumun, kendisini bir sembol olarak anlatabilecek yada ifade edebilecek bir kenti ya da şehri seçmesidir. Medeniyetlerin şehirler üzerinden başladığı ve geliştiği bilirse, kentlerin ya da şehirlerin medeniyetin başlangıcı açısından büyük önem sahip olduğu düşünülebilir. Günümüzde güçlü devletlerin sahip olduğu marka şehirlerin yanında bir de kendilerinin medeniyetlerini yansıtan bir şehir de mevcuttur. Örneğin İngiltere için Londra ne kadar önemliyse Manchester şehri de kapitalist gelişmenin sembolüğü açısından o kadar önemlidir. İtalya'da Roma ne kadar önemliyse Sicilya yada Floransa da tarihsel açıdan en az Roma kadar önemli bir geçmişe sahiptir. Yada Fransa'da Paris ne kadar önemliyse Marsilya da en az Paris kadar önem arz etmektedir. Bunun temel sebebi, başkentlerin tarihsel özellikleri ile birlikte sahip oldukları resmi statüleri kendi önemlerini daha fazla arttırmışken, ikinci saydığımız kent isimlerinin ülke tarihlerindeki yerlerini ülke tarihine borçlu olmalarıdır. Ülkemizde ise Ankara'nın tarih ve resmi açıdan önemi fazla iken İstanbul'un ülke tarihi ve medeniyet açısından önemli gelişmeleri geçmişinde barındırmasından kaynaklanmaktadır. Lakin bazı şehirler de vardır ki, bulunduğu ülke içinde tarihi ve siyasi açıdan başka şehirler ile pek kıyaslanamamaktadırlar. Ülkemizin sahip olduğu Doğu-Batı diyalektiği sayesinde bahsedilen bu olgu hali hazırda mevcuttur. Ülkemizde Ankara resmîyeti, İstanbul medeniyeti ve tarihi temsil ederken Doğu bölgesinde yer alana Diyarbakır ilinin de hem medeniyet hem de siyasi anlamda önemi en az diğer şehirler kadar büyüktür. Bunun en önemli sebebi ise, ülkemizin güney sınırları boyunca komşu olduğumuz ülkelerde yaşanan Kürtlerdir. Diyarbakır'ın, siyasi literatürde Amed olarak anılması da bu önemin bir diğer boyutunu teşkil etmektedir. Amed, Diyarbakır için bir siyasi semboldür ve İstanbul için söylenen Konstantinopolis ile aynı sembolik etkileşimi taşımaktadır. Bu bağlamda Diyarbakır'ın, medeniyet açısından ele alınması ve analiz edilmesi konusu oldukça önemli ve hassas bir analiz olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü sokaklarında önemli tarihsel figürler barındıran Diyarbakır'ın, bu figürleri bugün ile birlikte devam ettirmesi veya devam ettirmeye çalışarak medeniyet bağlarını canlı tutma çabası, bizim Diyarbakır'ı, Medeniyet İttifakı/İnşası sürecine dahil etmemizin en önemli etkeni olmuştur.

2. MEDENİYET'İN GRAMERİ

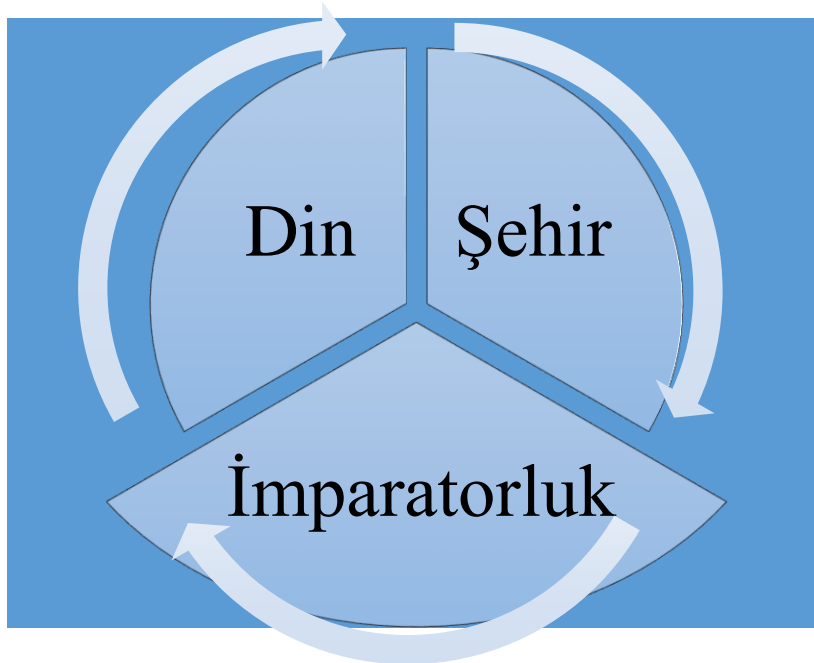
Medeniyet kavramında bahsedildiği zaman akla gelen ilk eş değer ifadesi civilization olmuştur (Frankel, 2012: 314). Uygarlaşma anlamına gelen bu kelime barbalığın karşıtı olarak da ifade edilmektedir ve şövalye toplumunun çöktüğü Katolik kilisesinin dağıldığı bir dönemde anlam kazanmıştır (Braudel, 2001: 32; Tanilli, 2013: 12; Elias, 2011: 133-135). Barbarlığın karşıtı olan bu kavram ise ancak insanlığın ortak çabasıyla oluşan teknik birikimin öz'ü olacaktır (Topçu, 1970: 15). Medeniyet kavramının diğer bir yönü ise, aklımıza insanı diğer varlıklardan ayırma, seviye ve kıymet ifade eden bir durumu (Kalin, 2013: 122) getirmesidir. Medeniyet kavramının seviye meselesi olarak ele alınması ise toplumların ya da toplulukların onu bir üst merteye olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Bu üst merteye de siyaset, kültür, ekonomi ve sosyal örgütlenme gibi kavramlar ve olgular, önlenilemez bir yüksekliğe sahip olur (Young, 2012: 95). Medeniyetin seviyeci arttırıcı bu özelliği, onu insan olmanın onuruna ve idrakine varmanın da önemli bir ön koşulu haline getirir. İnsanların, seviye anlamında yüksek olduğu mekânlar da bu bağlamda tarih içerisinde önemli bir alana sahip olurlar.

Batılı düşünürlerin medeniyet anlayışlarında ise genellikle Batı merkezliği ön plandadır, hatta bu süreç modernleşme ile birlikte ele alınmalı ve Batı merkez kabul edilmelidir (Kalin, 2016: 379). Örneğin Foucault, medeniyetin merkezi anlamında Batı'yı işaret ederek, yorum ve eleştirilerin hedefine Batı'yı yerleştirir (Aktürk, 2007: 158). Freud ise medeniyeti bizim başkaları ile kurduğumuz ilişkilerin özünü oluşturan ve hayvanlardan ayıran bir düzenleme olarak ifade eder (Aktürk, 2007: 154). Huzursuzluğun bir parçası olarak görür ve insanların temel dürtülerinin kısıtlandığı yada yasaklandığı bir yaklaşımda huzursuzluk olacağını söyler. Freud'a göre medeniyetleştikçe, insanların dürtülerinin kontrol etme baskısı oluşmaktadır ve bu baskı da insanlarda huzursuzluklara sebep olmuştur (Aktürk, 2007: 156; Kalin, 2013: 123). Braudel ise medeniyet'in önemli dört aşamasının olduğunu ileri sürerken, bunları coğrafi alanlar olarak toplumlar olarak,

ekonomiler olarak ve düşünce tarzları olarak ifade etmiştir (Braudel, 2001: 39-53). Yine Braudel'in ifadesine göre bir yazar medeniyeti yollar, limanlar; bir yazar insanlığın tüm kazanımları; bir yazar manevi olmayan değerler ve bir yazar ise teknik ve uygulamalı tekniklerin bütünü olarak tanımlamıştır (Braudel, 2001: 33-34). Medeniyeti yüceltici bir öge olarak gören Braudel'in bu ifade biçimleri içinde ayrı bir yere koyduğu olgu ise dindir. Önemli ve olgusal bir vurgusu olan din kavramı ise kendisinden ziyade Huntington'a hizmet etmiştir. Braudel'e göre medeniyetin en güçlü özelliği ve kalbidir (Aktürk, 2007: 158). Dinin etkili olan bu özelliği Huntington'un medeniyetler çatışması tezinin temelini oluşturmaktadır. Huntington, dünyayı sekiz medeniyete (Hıristiyan, Konfüçyüs, Japon, İslam, Hindu, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve Afrika) ayırmıştır ve önümüzdeki yıllarda bu medeniyetler arasındaki ciddi anlamda anlaşmazlıkların ve fay hatlarının olacağını ifade ederek, bu gerginliğin giderek yayılacağını ileri sürmüştür. Eğer gelecekte bir dünya savaşı çıkacaksa bu savaşın medeniyetler arası çıkacak bir savaş olacağını ifade etmiştir (Huntington, 2006: 237-268). Lakin medeniyetleri coğrafi açıdan ele almaktansa dini inanış biçimi açısından ele Huntington, din merkezli bir çatışmanın olacağını da eklemiştir. Huntington'un bu tezleri, günümüz dünyası için pratik anlamda geçerli olabilir, çünkü özellikle Filistin, Suriye ve Irak gibi Ortadoğu ülkelerinde yaşanan gelişmeler bir nevi dinlerin savaşı olarak da algılanabilir. Hıristiyan kültürünün Ortadoğu üzerindeki olumsuz etkisi, Huntington'u çatışma bağlamında maalesef haklı çıkarmaktadır. Ayrıca ülkemizin güney sınırında yaşananlar, Türk ve Kürt medeniyetleri içinde pek iç açıcı görünmemektedir. Hâlbuki ülkemizin güney sınırındaki illerde yaşayan vatandaşlar hem Irak, hem İran hem de Suriye toprakları içerisinde oldukça fazla sayıda akrabalıklara sahiptirler. Bu akrabalık süreci ise oldukça eskiye dayanmaktadır, çünkü kız alıp-verme geleneği, sınırın iki tarafındaki toplumu et ve tırnak gibi ayıramaz bir bütün haline getirmiştir. İşte bu bağlamda bizim üzerinde duracağımız iddia, medeniyet çatışmasından ziyade medeniyet ittifakı yada inşası yönünde olacaktır. Çünkü benzer medeniyete ve aynı dinlere mensup insanların, çatışmadan ziyade ittifaka ihtiyacı mevcuttur. İttifak, genel bağlamda taşıdığı çıkar odaklı olmaktan ziyade, kadim bir akrabalık sürecine dayanmaktadır. Bu akrabalık sürecinin geldiği köken ise Osmanlı devletinin bu topraklarda hüküm sürdüğü aralıklara dayanmaktadır. Bu bağlamda medeniyetin temel belirleyicilerinden biri imparatorluklardır. Çünkü geçmiş dönemlerdeki birçok imparatorluk aynı zamanda medeniyet kavramı ile birlikte anılmıştır; Osmanlı İmparatorluğu Osmanlı Medeniyeti, vb. gibi.

3. ŞEHİR VE MEDENİYET

İmparatorlukların medeniyet sürecinin oluşturma ve tamamlaması, onu taşıyacak alanların da oluşmasına sebep olmuştur. Çünkü medeniyeti temsil ve muhafaza edecek olan mekânlar, imparatorlukların tarih mirasına bırakacakları en önemli miraslar olacaktır. Bu bağlamda İstanbul, Kudüs ve Mekke-Medine gibi şehirlerin Osmanlı ve İslam medeniyetinin en önemli sembol ve simgeleri olduğunu konusunda herhangi bir ayrılık mevcut değildir.

Şekil 1: Medeniyetin Tarihsel Tasavvuru

Yukarıdaki şekle bakıldığı takdirde vurgulamak istediğimiz nokta daha net anlaşılabilir. Bize göre Aktürk'ün (Aktürk, 2007: 170) din, imparatorluk ve şehir arasında kurduğu ilişki oldukça önemlidir. Medeniyet sürecinin önemli adımları ve gelişim süreci tarihsel perspektifte gerçekten de böylesine bir evrilme süreci izlemiştir. Medeniyetin din boyutu, İmparatorluk boyutu ve şehir boyutu birbiri ile iç içe geçmiş ve ardılı niteliktedirler. Modern dönemden postmodern döneme geçişte etkisini koruyan şehirler de bu bağlamda hala önemlerini korumaktadırlar. Ortaçağ referanslı din ve imparatorlukların yerini, modern dönemin temel taşıyıcı olan şehirler almış ve günümüze kadar devam ettirmiştir. Young'ın söylemi iddiamızı doğrular niteliktedir:

“Medeniyet, bir topluluk paradigması olarak şehirler ve şehir yaşamının imkânları ile ortaya çıkar. Şehir yaşamı yoğundur, kırsal ve tarıma dayalı değildir. Burjuvaya dayanır, çiftçiliğe veya aristokraziye değil. Orada savaşçıların değil, yolları kesişen ve karşılıklı dayanışma içinde olan elitlerin ağırlığı vardır. Nesilden nesle devam eden kültürel üretimin karmaşık sistemini idame ettirmede ve toplumun refahı adına maddenin yeni formlarını geliştirmede farklı roller oynaması suretiyle medeniyetlerin yönetici elitleri çeşitlilik arz eder. Şehir yaşamı; söylem ve şefaath (mediation) ile insan mücadelesinden dindarca imtina etme üzerinde aklın aktif faaliyetini teşvik eder. Şehir toplulukları tabakalaşma ve iş bölümü ile karmaşık yapıdadır; ticaret ve takas noktalarıdır. Bundan dolayı, kültürde ve sanatta zenginlik, lüks ve hoşgörüyü imkân verir. Her durumda tek yönlülükten ziyade heterojenliğe meyyaldir. Şehir alanları mimarlık ve mühendislik yetenekleri ile inşa edilir. Politik müzakere ve sorunları çözme (deal- making) yeteneklerini geliştirir” (Young, 2012: 95).

Şehirlerin politik müzakere ve sorunları çözme alanı olarak ele alınması ve medeniyete bu şekilde hizmet etmesi gözden kaçırılmayacak bir unsurdur. Özellikle Childe'nin, Sümer Rahip devleti ve kent ilişkisi ile alakalı (Childe, 2001: 126-127) ve Pirenne'nin Papalık kenti (Pirenne, 1991: 65) vurgusu, kentlerin geçmişten beri olgusal ve ontolojik bağlamda medeniyetlerin taşıyıcısı olduğunu ortaya koymaktadır. Dikkat edilirse her iki vurgu yerleşik hayatın üzerindeki dinin etkisini vurgulama maksatlıdır. Rahip devlet için önemli olan ambarların dolmasıyla Papalık kentlerinde yine Tanrı adına alınacakların hesabı yapılmaktadır. Bütün hesaplar, kentin ekonomik anlamda gelişmesi üzerinde devam etmekte ve kazanç böylece kolaylıkla sağlanmaktadır. Şehirlerin bu önemi, bir mekân olarak üzerinde yaşayan toplumu yönlendirmesi ve geliştirmesine ya da tam tersi bir istikamette ilerletmesine de sebep olabilir. İşte bu yüzden şehirler ve medeniyetler arasındaki ilişki, ittifak kurmak ya da ittifakı çatlatmak açısından büyük önem taşımaktadır.

4. ÇATIŞMADAN İTTİFAKA/İNŞAYA DİYARBAKIR

Harita 1: Şam, Halep, Diyarbakır ve Musul hilalini gösteren harita.

Kaynak: https://www.google.com.tr/imgres?imgurl=https%3A%2F%2Fskyturkvingenc.files.wordpress.com%2F2010%2F09%2Fturkiye-haritasi.jpg&imgrefurl=https%3A%2F%2Fskyturkvingenc.wordpress.com%2F2010%2F09%2F29%2Ffataturk-ve-yarim-kalan-misak-i-mill-i-projesi%2F&docid=tANVo3fFSCrFTM&tbid=p0K9KJ83srI27M%3A&vet=1&w=675&h=414&bih=610&biw=1366&ved=0ahUKEwiCyZjGva_QahUQahoKHcTpBEAQMwggKAYwBg&iact=mrc&uact=8#h=414&imgdii=p0K9KJ83srI27M%3A%3Bp0K9KJ83srI27M%3A%3BAuzqiW4r4tVImM%3A&vet=1&w=675

Diyarbakır'ı gösteren bu harita ile başlama sebebimiz, Diyarbakır'ın, medeniyet anlamında nerede durduğunu daha iyi ifade edebilmektir. Şam, Musul ve Halep'in yukarıya doğru çizilen bir hilalde buluşma merkezi olan Diyarbakır, medeniyet bağlamında da bu şehirlerden çok farklı bir maziye sahip değildir. İslam medeniyeti için üç önemli merkez olan Şam, Halep ve Musul, coğrafi açıdan birbirlerine oldukça yakındırlar. Musul ve Halep arası yaklaşık 8 saat sürerken, Musul-Diyarbakır arası yaklaşık 5 saattir. Şam-Diyarbakır arası ise yine 8 saatken Halep ve Diyarbakır arası 5 saattir. Birbirlerine bu kadar yakın mesafelerde duran

şehirlerin, birbirlerinden etkilenmemeleri mümkün değildir. Bu açıdan Halep'te olanlar Musul'u, Şam'ı, Diyarbakır'ı ilgilendirirken diğer illerde olanlar da Halep'i ilgilendirmektedir. Ülkemizin, Suriye ve Irak politikaları işte bu açıdan önem göstermektedir. Cumhurbaşkanımız sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın, Halep ve Musul ile alakalı ifadelerinin arkasında yine bu medeniyet kökenli ilişki yatmaktadır. Musul'da Mezopotamya karakteri baskın olarak ön plandayken Diyarbakır'da Mezopotamya ve Anadolu birikimlerini ahenkli bir şekilde yansıtmaktadır. Halep ise hem Musul'un hem de Diyarbakır'ın yansıttığı bütün renklere sahiptir (Davutoğlu, 2016: 142-143).

“Ortak dini temelde Hz. Âdem'den (Dımaşk, Şam), Hz Nuh'a (Musul ve Mardin arasında Cudi dağı), Hz. İbrahim'den (urfa) Hz. Yunus, Hz. Elyasa, Hz. Zülkifl ve Hz. Harun'a (Eğil, Diyarbakır), Hz. Zekeriya'dan (Halep-Ulu Cami), Hz Yahya (Şam-Emeviye Cami) uzanan İbrahimi gelenek bu hat üzerinden metafizik ile mekanın buluşmasına şahit olmuş ve bütün geleneği bünyesinde barındıran Kudüs (Hz. Süleyman, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz Muhammed) ile kemale ermiştir. Bu şehirlerim mimari dokusu da edindiği medeniyet birikimlerini son derece uyumlu bir şekilde barındırmışlardır. Diğer şehirlerde de gözlenen bu özellik, Diyarbakır örneğin çarpıcı bir şekilde kendini göstermektedir. Birçok medeniyete ve siyasi egemenlik alanına ev sahipliği yapması dolayısıyla şehir kültürünü uzun asırlar süren bir harmanla oluşturmuş olan Diyarbakır, bugün de bünyesinde bu medeniyet izlerini barındırmaktadır. Çin seddinden sonra ayakta kalan en uzun surların farklı dönemlerde yapılan burçları ve İslam hâkimiyetinin değişik dönemlerinde inşa edilen camileri ve minareleri, bir şehir resmi içinde temaşa edildiğinde, bütüncül bir medeniyet tarihinin, bir hülâsa halinde mekâna nasıl yansımış olduğunu görmek mümkündür... Diyarbakır'a bu perspektiften bakıldığında Afroavasya ana kıtasında bir şekilde medeniyet kurmuş hiçbir insan topluluğu yoktur ki, yolu bir şekilde Diyarbakır'a uğramamış olsun hissine kapılmamak mümkün değildir... Öte yandan, Diyarbakır ve Mardin Ulu Camilerinden Halep ve Şam Emevi Camilerine aynı zaman diliminde ışınlanmak mümkün olsa, metafizik ve mimari ortamda hiçbir yabancılik hissine kapılmadan ibadet huşuu hissedilebilir. Özellikle Diyarbakır Ulu cami bir yönüyle Şam Emeviye caminin, diğer yönüyle de Bursa Ulu caminin manevi ortamını aynı anda barındırmak açısından, ortak medeniyet birikiminin farklı boyutlarını aynı mekâna yansıtan bir özellik taşımaktadır” (Davutoğlu, 2016: 143-144).

Davutoğlu'ndan yaptığımız bu uzun alıntı göstermektedir ki, Diyarbakır bölgedeki önemli medeniyet illerinden ayrı düşünülemez. Diyarbakır'ın bu özelliği, onu Halep, Şam yada Musul ile birlikte düşünmeyi zorunlu hale getirmektedir. Mekân açısından hem tarihsel hem de siyasi olarak önemli bir konumda olan Diyarbakır'ın medeniyet ittifakı/inşası ile birlikte yeni bir siyasi süreci başlatması hiç de zır değildir. Sahip olduğu birikim buna uygun olduğu için içinde bulunduğu ülkenin dışında kalan ama tarihsel açıdan bağlı olduğu şehirlerle yeniden diyalog kurulmalıdır. İnanç, ideoloji ve yaşam biçimleriyle birlikte farklılıkları içinde barındıran Diyarbakır, tahrif olmamış tarihsel mekânlar aracılığı ile kültürel açıdan hala önemli bir konumdadır. Bir yanda ezan sesleri gelirken diğer taraftan duyulan İncil sesi bu insanın oluşmasına oldukça müsait bir zemin hazırlamıştır. İki kadim dinin bir arada bulunduğu ve yan yana olduğu Diyarbakır'da yeni bir uluslararası Kürt-Türk ve Arap ittifakı kurulması süreç açısından önemli bir katkı sağlayacaktır.

“Doğudan bir yay halinde batıya doğru ilerlediğimizde Musul, Dicle kenarında Mezopotamya coğrafyasına oturan bir şehir iken; bulunduğu ova üzerinden Mezopotamya ovasına yüzünü dönen Mardin, sanki arkasını verdiği Anadolu platosu ve dağları ile bu engin düzlük arasında fiziki ve metafizik bir bağ kurmaktadır. Diyarbakır'ın kapıları bile bu coğrafi hat üzerindeki kavşak konumun izlerini taşımakta ve bu şehir kuşağının mekânsal yönelişini ortaya koymaktadır. Kuzeye doğru Babü'l Cebel, Dağ yada Harput kapısı; batıya doğru Babü'l Rum, Urfa yada Rum/Halep kapısı; güneye ve doğuya doğru Babü'l Tell yaaa Mardin kapısı, Dicle'ye doğru Baü'l Ma, Yeni Kapı yada Dicle/Su Kapısı. Özetle iki kapıyla dağı ve suyu tutan Diyarbakır, üçüncü bir kapıyla Urfa ve Halep üzerinden Anadolu ve Akdeniz'e, son kapıyla da Mardin üzerinden Mezopotamya'ya açılmaktadır. Bu kapı adları bile coğrafi konum ile jeokültürel ve jeoekonomik hatlar arasındaki stratejik bağı ortaya koymaktadır. Diyarbakır'ın Rum kapısı üzerinden bağlandığı Urfa ve Halep ise, Mezopotamya'nın Fırat ayağındadır ve bu yönüyle Anadolu'ya ve Akdeniz'e açılan iki ufuk şehir niteliğindedir” (Davutoğlu, 2016: 145-146).

Davutoğlu'ndan alıntılanarak yaptığımız bu uzun analiz, Diyarbakır'ın tarihi önemini bir kez daha vurgulamaktadır. Hem doğuya hem de batıya açılan bir merkez olarak Diyarbakır, birleştiriciliği açısından oldukça odak bir noktada yer almaktadır. Halep'in, Şam'ın ve Musul'un yüzünün dönük olduğu ve böylece de yukarıdan bakıldığında bütün tarihi şehirleri görebilen Diyarbakır, çatışmaları ortadan kaldırabilecek bir güce de sahip görünmektedir. Tarihsel bağlar kullanılarak sınırların dışındaki Kürler ve Araplar ile kadim bağlar yeniden kurulup, medeniyet dayanışması/ittifakı kaldığı yerden devam ettirilebilir.

Diyarbakır üzerinden yeniden inşa edilebilecek ve kaldığı yerden devam ettirilecek medeniyetler ittifakının gerçekleşmesi şimdilere değil geçmiş tarihlere dayanmaktadır. İlk ittifakın Malazgirt zafer ile başladığı kabul edersek, bu ittifakın yaklaşık bin yıllık bir tarihi olduğunu vurgulayabiliriz (Afyoncu, 2011). Bu zafer, Türklere Anadolu'nun kapılarını açmış ve böylece Anadolu hem İslam'la tanışmış hem de Türkleşmiştir. İkinci ittifak ise Çaldıran savaşında Yavuz Sultan Selim ile birlikte Şah'a karşı savaşan Kürtlerle yapılan ittifaktır (Civan, 2014). Bu ittifak sayesinde Yavuz Selim, Mekke'ye kadar gidebilmiş ve Osmanlı Devleti'ne, Halifeliği getirmiştir. Böylece Osmanlı devleti, İslam dünyasının yıldızı haline gelmiştir. Üçüncü ittifak ise Kurtuluş Savaşı sırasında Kürtler ile yapılan ittifaktır (Özdemir, 2011). Bu savaş sonucunda şu an üzerinde yaşadığımız topraklarımızı güvence altına almış ve böylece Kürtler ile yapılan ittifakla bir arada kalmayı başaramamışsınız. Şu an ise dördüncü ittifakın eşliğinde bulunmaktayız, bu eşik ise yeniden tanımlanan ve içeriği değiştirilen bir neo-inşa süreci olarak adlandırılmaktadır. Bu sürecin başarıya ulaşması demek, Türkiye'nin büyük bir güç olarak sadece Ortadoğu'da değil bütün dünyada önemli bir konuma gelmesi demektir. PKK'nın saldırıları sebebiyle bozulan ama buzdolabına atılan inşa süreci farklı bir metodolojik yol izlenerek yeniden gözden geçirilmelidir. Hayata geçirilen inşa süreciyle birlikte sentezmillet (Tek Millet) kavramına daha da yaklaşmış olacağız, çünkü sentez millet demek Türk-Kürt ittifakının önemli bir sonucudur ve hiç kimse 1983 Anayasası'nın dayattığı kimlik ile yaşamak zorunda kalmayacaktır. Sosyo-politik ve sosyo-kültürel açıdan akrabalık ve dostluk ilişkilerimiz olan ülkeler ve bu ülkelerde yaşayan Kürt vatandaşlar ile sentez bir millet olacağız ama bu sentez millet kavramı Tek Millet başlığı altında ifade edilecek düzeye gelecektir. Çünkü Tek Millet, bir milletin üstünlüğünden ziyade ortak kültürün ve yaşam biçiminin yeniden inşası üzerine tanımlanmaktadır. Bu tanımlanma biçimi aynı zamanda İslami öğeleri de içinde barındırmakta ve böylece, ulus-devlet zihniyetinden farklı bir çağrışımı ifade etmektedir². Bütün bunlara rağmen PKK'nın benimsenmesindeki tutumların halkın tümünü temsil etmediği bilinmelidir. PKK'ya karşı olan araftaki destek de nefret de artık nettir. PKK'ya sempati duyanlar artık PKK'yı tamamen özümsemiştir, araftaki nefret takipçileri ise tamamen nefret etmektedirler. PKK'nın, sürece katılma ihtimalinin olduğunu düşünen ve PKK'nın da süreçte rolü olduğuna inananlar gitgide azalmaktadır, inşa artık siyasete entegre edilmeye çalışılmaktadır. Sözün sadece silah bırakmaya getirildiği zaman diliminde PKK'nın silah bırakmayacağı artık kesindir. Sürecin arafta olduğunu ve neo-inşa sürecini yukarıda ifade ettiğimiz için burada değinmek yeniden tekrar olacaktır, bu açıdan inşa sürecinin nasıl yeniden canlandırabileceğine ilişkin güncel önerimiz ise şunlardır;

- ✓ Öncelikle inşa sürecinin net ve şeffaf bir tanımı yeniden yapılmalıdır ve bu tanım şu olguları içermelidir: İnşa süreci, Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgesindeki çatışmazlık ortamını sağlamak³, burada yaşayan Kürt kökenli vatandaşlarımız ile birlikte diğer etnik kökenli vatandaşlarımızın refahını ve huzurunu korumak ve bunun için devletin kamusal alandaki etkin tavrını geliştirerek sosyal politikalara önem vermek ve de resmi ideolojinin her olumsuzlukta hortlayan tavrını, halkın refleksi karşısında törpülemek.
- ✓ İnşa sürecinin tanımlanmasıyla birlikte sürecin taraflarını belirlemek en sağlıklı metod olacaktır. Bölgedeki eşraf sahibi kişiler, medreseler ve medrese yöneticileri (Şeyh, Seyda, Méle, vb.), Sivil Toplum Kuruluşları, ekonomi temsilcileri (Oda Başkanları, vb.), farklı etnik köken temsilcileri, Hüda Par gibi dindar toplumsal tabanların temsilcileri ve bölge üniversitelerinden gönüllü ve başarılı akademisyenler muhakkak inşa sürecine dahil edilmelidir. Bir muhatapın tercih edilmesi diğer yerel muhataplara bir şans vermemek veya inşa şansının kaçırılması anlamına gelmektedir.
- ✓ Muhatapların belirlenmesiyle birlikte sonrasında atılacak adım, takvimin belirlenmesidir. Zamansızlık ve ucu açık bir söylem biçimi, bölge adına hem tahammülsüzlük ve hem de tedirginlik yaratabilir. Bu tedirginliğin, bozulan bir süreç sonunda yeniden tamir edilmesinin zorluğu önceden tahmin edilmelidir ki, atılacak adımların bu açıdan sabır gerektirdiği anlaşılmalıdır. Sürecin takvimi buna göre oluşturulursa en azından bölge halkı ve Türkiye, aynı zamanda süreci anlamak isteyen diğer devlet ve ülkeler buna göre davranacaklardır. Çünkü yatırımlar, net bir süreç istemektedir ve bu sürecin nasıl olacağını bilmek, ekonomik adımların atılması için oldukça önemlidir. Sürecin netleşmesi, bu açıdan oldukça önemlidir.
- ✓ Muhataplık bağlamında devam edecek süreç, AK Parti ile sağlanmalıdır. AK Parti, muhatap olarak kendini kabul etmeli ve yukarıda saydığımız yerel ve ulusal dinamiklerle harekete geçmelidir. Bugün Türkiye'nin en büyük Kürt partisinin AK Parti olduğu ifade edilebilir⁴. Bu yüzden HDP'nin yada

² Ulus-devlet dönemi milliyetçilik yaklaşımı için bkz: Alakel, 2011: 2-4; Kocaoğlu, 1998: 352.

³ Şu an devletimiz bunu net bir şekilde sağlamıştır.

⁴ Bu ifadenin niceliksel açıdan kanıtı seçim verileridir. Özellikle 2007, 2011 ve 2015 doğu ve G. Doğu seçim sonuçları bu açıdan oldukça net bir sonuç ortaya koymuştur. Milletvekili açısından HDP sayı olarak bölgesel bağlamda üstünlük sağlamış olsa da, AK Parti'nin Kürt vatandaşlarına karşı

PKK'nın muhataplığını içerecek bir süreç artık mevcut değildir. Bunun yerine bölge gençlerinin muhatap alınması ve onların geleceğine yönelik projelerin hayata geçirilmesi sürece daha fazla katkı sağlayacaktır.

- ✓ Muhatapları belirlenen bir sürecin tabi ki temsilcilerini de bölge halkı yakınında görmek istemeyecektir. Bu temsilcilerin en güçlüsü olarak kabul edilen devlet görevlileri⁵, sık sık bölgeyi ziyaret etmeyi ihmal etmemelidirler. Bölge halkı böylelikle kendilerine yakın hissettikleri ve samimi buldukları devlet görevlilerine karşılığını muhakkak verecektir. Çünkü Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi çok fazla ihmale gelmemektedir. Geçmişten günümüze kadar devam eden çatışmalı süreç ve bölge halkının bezginliği, devlete atfedilmiştir. Yaklaşık doksan yıllık bir bezginlik onbeş yılda bitirilecek gibi değildir. Bu yüzden atılacak adımların bölgeye yönelik olması elzemdir.
- ✓ Bu güven ortamıyla birlikte gelen yatırımlar ise bölge için oldukça önemli konumlara ulaşacaktır. Dillerine, dinlerine, geçmişlerine, kimliklerine dokunulmuş bu insanları anlamak ekonomik anlamda da uzun ve sabırlı bir süreci gerektirmektedir. Gerekirse yatırımların çoğu devlet destekli olmalı ve özellikle yerel halktan kişilere destek verilmelidir. İşletmeler belki büyük ölçekli olmayacaktır ama yerel tercihler ilk adımlarda oldukça önemlidir. Büyük işletmeler ise refahı fark edince yine devlet destekli önemli yatırımlar yapabilecektir.
- ✓ Bu adımlar, muhakkak devletin samimi ve sahip çıkan yönünü temin edecektir lakin önemli bir işlev daha mevcuttur ki, o da devlet erkânının söylemlerindeki kullandıkları üslup ve dildir. Kucaklayıcı ve kapsayıcı bir dilden uzaklaşmak ile sürecin başarılı olması mümkün değildir. Ekonomik yatırımlar yapılabilir, yollar ve diğer iletişim aygıtları düzeltilebilir, iş imkânları eskiye göre daha da iyileştirilebilir lakin devletin dili sert ve ölçsüz olursa, bütün süreç iflas edebilir. Ama tam tersi bir süreç işlerse, o zaman Kürtler ile birlikte Türkiye, hakiki anlamda Ortadoğu'da ciddi bir güç olacaktır. Çünkü Kürtler, vatansızlığın ne demek olduğunu en iyi bilen halklardan biridir ve asla Türkiye topraklarından başka bir toprakta da yaşamak istememektedirler. Bölgede yaptığımız çeşitli geziler ve gözlemler sonucu bu konuda da ne kadar haklı olduğumuza defalarca şahit olmuşuzdur. Irak ve Suriye örnekleri gözlerimizin önündeyken, Kürtlerin tercihlerini nasıl ve nerede kullanacakları oldukça açıktır, yeter ki devlet Kürtlere karşı her şeyi bir kenara bırakıp, samimiyetini sabırlı bir şekilde devam ettirebilsin⁶...
- ✓ Bütün bunların sonucunda ise geriye yapılacak tek bir eylem kalmaktadır; Anayasal güvence. Kürtler ile alakalı olarak, Türkiye Anayasa'sı yeniden yapılandırılırken atılacak adımlar, sürecin sonucunun pozitif olması açısından önemlidir. Türkiye'de yaşayan çeşitli etnik unsurlar dikkate alınarak alınacak kararlar, Kürtlerden bağımsız olamayacaktır hatta en önemli payı muhtemelen Kürtler oluşturacaktır. Kürt vatandaşlara yurttaş olmayı hissettiren bir anayasa, insanın son ve en önemli adımı sayılabilir.
- ✓ Sürecin bu adımlarla başarıya ulaşması güç görünmemektedir. Bu süreçte devlet, PKK için çeşitli tedbirler tabi ki alacaktır lakin hiçbir zaman bu tercihler, Kürtlere yansiyacak olasılıkları için barındırmamalıdır. PKK, ayrı bir olgudur, Kürtler ayrı bir olgudur. Evli olan ve çocukları için gelecek isteyen Kürt ailelerin tek arzusu, plan kurabilecek umut dolu bir gelecektir. Bu geleceği kim ortadan kaldırırsa Kürt ailelerin nefretini üstüne çekecektir. PKK'nın, süreç yeniden devam ettikten sonra bunu göze alması mümkün görünmemektedir, çünkü halk çatışma ortamından artık bezmiştir. Devlet ise sabırla, Kürtlere yönelik atılacak adımları refah ve huzur ölçüsünde devam ettirdikçe, PKK'nın süreç sonunda başarısızlığına şahit olacaktır. Tabi ki her ne olursa olsun PKK, mutlak anlamda varlığını korumaya çalışacaktır lakin halk, devletin yanında olduğunu hissettirdiği sürece tavrından taviz vermeyecektir fakat önemli oranda güç kaybı yaşayacaktır.

Bu sürece ek olarak Diyarbakır için atılacak adımla da ayrı bir önem göstermektedir. Diyarbakır'ın aktif olarak içinde yer alması gereken inşa süreci, medeniyet hilalinin ayrılmaz bir parçası haline getirecektir. Öncelikle kastedilen durum yani neo-çözüm süreci/medeniyet ittifak toplantılarının Diyarbakır'da yapılması önemli bir başlangıç sayılabilir. Süreç başladığı andan itibaren tüm tarafların düzenli aralıklarla Diyarbakır'a gelmesi ve toplantıların devam etmesi inşa sürecini daha sağlıklı hale getirecektir. Çünkü yüzyüze olan samimiyet uzaktan selamlaşmalardan daha önemlidir. İnşa süreci uluslararası konuklarla dünyaya duyurmak

tutumu sonucunda oy oranları her seçimde yükselmiştir. Ayrıca 2017 referandum sonuçlarında %3'lük artışın özellikle Doğu ve G. Doğu bölgelerinden elde edilmiş olması, yine bu olguya kanıt sayılabilir. Bkz: <http://referandum.ntv.com.tr/>, erişim: 10.02.2018.

⁵ Bölge halkının en fazla görmek istediği isim ise Cumhurbaşkanımız sayın Recep Tayyip Erdoğan'dır. Sayın Erdoğan'a, bölge halkının özellikle farklı bir gönül bağı ve farklı bir güven anlayışı mevcuttur. Bu tutum, daha önce rahmetli Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a karşı mevcuttu.

⁶ Şu an süreç tam da böyle ilerlemektedir. Devlet, Kürt vatandaşları ile güven bağlarını yeniden inşa etmiştir. Özellikle hendek ve Afrin süreci, bu güvenin inşasında önemli roller üstlenmiştir.

ve bunun uluslararası ve ulusal medya üzerinden devam ettirilmesi, ulaşılamayan yerlere seslerin ulaşmasına vesile olacaktır. Medya üzerinden yapılacak bu çağrılarda özellikle çeşitli dillerin (Kürtçe, Arapça, Farsça, Türkçe, Süryanice, vb..) kullanılmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Çünkü diller, insanlar arasındaki iletişimin ve samimiyetin en önemli aygıtlarıdır. Ayrıca çeşitli dinleri yaşayan insanlar için Diyarbakır'da ibadet mekânlarının açılması ve işler hale getirilmesi de yine dillerin çeşitliliğine hizmet edecektir. Özellikle Meryem Ana Kilisesi ve diğer kiliseler, Zerdüş Tapınağı ve Ulu Cami gibi önemli tarihsel yapılar sürece dahil olduğu takdirde önemli kazançların olacağı aşikardır. Bu tür kültürel faaliyetlerin yanında devletin atacağı bazı önemli imzaların Diyarbakır'da atılması da yine bürokratik açıdan önemlidir. Diyarbakır'ın Birleşmiş Milletlere Kültür Başkenti/Medeniyet Başkenti olarak sunulması ve uluslararası imzaların burada atılması Diyarbakır'ın kadim tarihteki yerini tescilleyecektir. Diyarbakır'a özel ama resmi bir statünün de verilmesi, yine Diyarbakır'ı Halep, Şam ve Musul karşısında daha kazançlı hale getirecektir. Özellikle medrese geleneğinin yeniden canlanması d bu şehirlerle olan bağları daha da güçlendirecektir. Teknik anlamda Doğu'da ilk hızlı tren seferlerinin Diyarbakır'dan başlatılması ve K.İrak ile imzalanacak bir protokolle ilk seferin Kerkük'e yapılması ulaşım aracılığı ile birlikte geleceğe yönelik bağların inşa edilmesi ve devamı için önemlidir. Diyarbakır'da; Halep, Kerkük, Musul ve Kobane şehirlerinin tarihsel duruş ve medeniyetini içeren uluslararası sempozyumlar yapılması ve bölgesel medeniyet için işlevsel hale getirilmesi elzemdir, çünkü şu an böyle bir medeniyet beşiği mevcut değildir. Türk medeniyeti denildiğinde İstanbul, Fars denildiğinde Şiraz, İngiliz denildiğinde Manchester gibi iller geliyorsa Kürt medeniyeti için de Diyarbakır üzerinde durulmalıdır.

Tabi ki bütün bu süreçler içerisinde Ayn El-Arap'ın/Kobanê'nin, Halep, Şam ve Kuzey Irak'ın da (Musul) önemli bir yeri vardır, çünkü Türkiye'deki Kürtler ve Araplar için bu topraklar bir diriliş destanı olarak tanımlanmıştır. Bahsettiğimiz yerlerde Kürtler ve Araplar, kendilerini dünyaya tanıtma şansını elde etmişlerdir ve Gilgamiş ya da Yaratılış destanları neyse buralarda sahip olunan tutumlar da, aynı etki ile anılmak istenmektedir. Bu süreç bir tarih inşa sürecidir, tarih inşa sürecinde oluşturulan ve kabul edilen bir tarih anlayışı söz konusudur. Bu oluş süreci Türkiye'deki Kürtler için de önemli görülmüş ve dolayısıyla Kürtler, kendilerini bu sürecin önemli bir parçası olarak kabul etmişlerdir. Bu perspektiften bakılınca Kürtlerin ve Arapların diriliş özlemi ve bütünleşme arzusu, inşa sürecinin önemli bir parçası olarak karşımıza mutlak suretle çıkacaktır. Kuzey Irak ise yine neo-inşa süreci, önemli bir parçası olarak karşımızda durmaktadır. Osmanlı devletinin önemli bir toprak parçası olan Musul ve Kerkük'ü kendi sınırları içerisinde barındıran Kuzey Irak ve Suriye'nin kadim şehirleri ile birlikte, dünya ekonomisine ve kültürel hayatına bağlanmak için Türkiye'den başka bir şanslarının olmadığına da farkındadırlar. İşte bu dinamik, Türkiye'nin bölgesel kalkınması açısından büyük bir önem arz etmektedir. Sınır ticaretinin ileri safhalara çıkarılması ve her iki yerin inşaattan gıdaya kadar mevcut ihtiyaçlarının Türkiye tarafından karşılanması, Türkiye'yi hem Ortadoğu'da hem bölgesel anlamda büyük bir güç haline getirecektir. Çünkü geçmiş yıllarda sınır ticareti ile 1054 kişi ailesini geçindirirken, bugün oran 150 kişiye kadar inmiştir (Karabağ, 2015: 80).

5. SONUÇ

Medeniyet İttifakı/İnşası açısından kaleme aldığımız bu çalışmanın emel amacı, Diyarbakır'ın özellikle Kürt meselesi ile alakalı tartışmaların odağında olması ve bu mesele için iyi bir tarih ve mekâna sahip olmasıdır. Diyarbakır, kurucu unsur olarak bu süreci yönetebilir; Şam, Kerkük, Halep, Afrin ve Musul gibi şehirlere inşa adına öncülük edebilirse ülkemizin doğusu için muazzam bir kalkınmanın gerçekleşeceğini ileri sürebiliriz. Davutoğlu'nun ifade ettiği gibi "Batı medeniyetine yönelik İslam-eksenli tepkilerin fundamentalist, radikal, geleneksel, seküler, siyasal İslam gibi kategorik tasnifler içinde değerlendirilmesi, İslam dünyasındaki oluşum ve dönüşümlerin bütüncül bir şekilde ele alınmasının önünde metodolojik engeller oluşturdu. Bu kategorik tasniflerin dayandığı metodolojik temel, medeniyet dönüşümü ile ilgili çok boyutlu bir sürecin anlaşılmasından çok, stratejik ve politik tavır alışı zemin teşkil edecek anlık durum tespitleri yapmayı hedef ediniyordu" (Davutoğlu, 1997: 6). İşte bizim ana amacımız bu anlık tespitleri yapmaktan ziyade uzun ve sürdürülebilir bir inşa sürecinin kurmak ve kurumsallaştırmak olmalıdır. Bir medeniyetin birkaç parçası olarak görülen Kürtler, Türkler ve Arapların, batı karşısında başlatacağı direnç ve direniş eğer bir süre sonra hayata geçecekse, bunun Diyarbakır üzerinden başlatılması bölge halkı için önemli bir jest olacaktır.

KAYNAKLAR

Afyoncu, E. (2011). Malazgirt'te Kürt Faktörü, 11.09.2011, from: <https://tr-tr.facebook.com/notes/t%C3%BCrk/malazgirtte-k%C3%BCrt-fakt%C3%B6r%C3%BC-erhan-afyoncu/10150319998773938>

- Aktürk, Ş. (2007). “Braudel’den Elias’a ve Huntington’a Medeniyet Kavramının Kullanımları”, Doğu Batı, 41, 147-175.
- Alakel, M. (2011). “İlk Dönem Cumhuriyet Türkiye’si Ulus İnşası Sürecinde Milliyetçilik ve Sivil-Etnik İkilimine Dair Teorik Tartışmalar”, Akademik Bakış, 5(9), K1Ş:1-30.
- Braudel, F. (2001). Uygarılıkların Grameri, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yayınları.
- Childe, G. (2001). Kendini Yaratan İnsan, çev: Fiiz Oflluođlu, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Ciwan, M. (2014). Çaldıran Savaşı ve Sonrasındaki Gelişmelerde Kürtlerin Rolü, I.Uluslararası Bitlis Sempozyumu’nda sunulan bildiri, 11.10.2015, from: <https://muradciwan.wordpress.com/2014/12/14/caldiran-savasi-ve-sonraki-gelismelerde-kurtlerin-rolu>
- Davutoğlu, A. (1997). “Medeniyetlerin Ben İdraki”, Divan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi, 1, 1-53.
- Davutoğlu, A. (2016). Medeniyetler ve Şehirler, İstanbul: Küre Yayınları.
- Elias, N. (2011). Uygarılık Süreci, Cilt I, çev: Ener Ateşman, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Frankel, J. D. (2012). “Medeniyet(ler)in Küresel Çağında Din(ler)in Rolü”, Medeniyet ve Değerler, (Ed.) Recep Şentürk, (s. 313-331), İstanbul: İstanbul ticaret Odası Yayınları.
- Huntington S. (2006). Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması, çev: Mehmet Turhan-Cem Soydemir, İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Kalın, İ. (2013). “Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş”, Akıl ve Erdem, (s. 121-185), İstanbul: Küre Yayınları.
- Kalın, İ. (2016). Ben, Öteki ve Ötesi, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Karabağ, S. (2015). “Sınır Ticaretinin Bölgesel Kalkınmadaki Etkileri”, 16.08.2016, from: http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/sem4_22.pdf
- Kocaoğlu, A. M. (1998). Anayasa Hukuku, Ankara.
- Özdemir, A. R. (2011). Kurtuluş Savaşında Etnik Unsurlar, 24.09.2015, from: <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/politik-sosyal-kulturel-arastirmalar-merkezi/2011/10/6342/kurtulus-savasinda-etnik-unsurlar>
- Pirene, H. (1991).Ortaçağ Kentleri: Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, çev: Şadan Karadeniz, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanilli, S. (2013). Uygarılık Tarihi, İstanbul: Cumhuriyet Kitaplığı.
- Topçu, N. (1970). Kültür ve Medeniyet, İstanbul: Hareket Yayınları.
- Young, S. B. (2012). “Ekonomi, Toplum ve Medeniyet”, Medeniyet ve Değerler, (Ed.) Recep Şentürk, (s. 95-142), İstanbul: İstanbul ticaret Odası Yayınları.